

המנון למלך כל הארץ עיונים במזמור מ"ז בתהלים

לזכרו של אבי מורי, רבי משה מרדכי בר' אליעזר הכ"מ,
מאמין ומתפלל בכל לבו. והוא היה אומר מזמור זה
קודם תקיעות, בלב הומה ובעיניים דומעות.
גלב"ע כ' אדר שני תשמ"ט.

מזמור זה, הנאמר על-ידי רבבות אלפי ישראל ברגשת קודש קודם תקיעות של ראש השנה¹, כבר זכה לעיונים אחדים². זאת מלבד האמור בספרי פרשנים ראשונים ואחרונים, ישנים גם חדשים, מוסף עליהם פרשני מחזורים וסידורים³. עם זאת יש מקום לעיונים נוספים. אפשר יהיה בהם מן החידוש.

את עיוננו נערוך לפי סדר הפסוקים ואת המבט הכולל לגבי תוכנו ומבנהו של המזמור נשלים במהלך הדברים ולקראת סופם. אולם קודם לעיון הפרטני בגופו של המזמור, יש לשים לב למיקומו. אכן, כשהמזמור נאמר על-ידי מתפללים הוא עומד לעצמו, אך בספר תהלים הוא משובץ בתוך חטיבת מזמורים שנוצרו, על-פי כותרתם, בבית היוצר של בני קורח. מזמורנו הוא אפוא המשכו של מזמור מ"ו, ויש מקום לבקש את המשותף לשניהם⁴. שם קראו המשוררים: "לכו חזו מפעלות ה' אשר שם שמות בארץ" (מ"ו, ט). כאן באה הקריאה לכול להלל ולהריע (מ"ז, ב). מסתבר שהתרועה היא על כי שָׁבְתוּ מלחמות עד קצה הארץ (מ"ו, י). שם: "דעו כי אנכי אלהים, ארום בגוים ארום בארץ" (יא) ואצלנו ידובר על עליונות של ה' - "כי ה' עליון נורא מלך גדול על כל הארץ" (ג), וכן בחתימת המזמור: "מאד נִגְלָה". אף הסיומת החוזרת שם "ה' צבאות עִמָּנוּ משגב לנו אלהי יעקב סלה" (פס' ח, יב) זוכה להמשך מסוים במשפט "יבחר לנו את נחלתנו את גאון יעקב... סלה"⁵ (ה).

- 1 המנהג לאומרו קודם תקיעות הוא מאוחר יחסית, אולם כבר במסכת סופרים (פ"ט, ב) נקבע המזמור כמזמור של יום ראש השנה.
- 2 מהם נזכיר: מי וייס, 'פרק התקיעות', אמנה - כתב-עת לתרבות תורנית, ערי"ה תשט"ז, עמ' 10-21 (נדפס מחדש בלקט מאמריו 'מקראות ככונות', ירושלים, תשמ"ח, עמ' 182-195); י' קיל, 'כל העמים תקעו כף', מעיינות - מאסף לענייני חינוך והוראה, ט (לימים נוראים), תשכ"ח, עמ' 223-237; א' בן שלמה, 'שיעור בתהלים - פרק מז', שמעתי, 14 (תשרי, תשמ"ח), עמ' 20 ואילך; י"א זליגמן, 'תהלים מז', תרביץ, נ (תשמ"א), עמ' 25-36. זה האחרון הולך בעקבות אנשי ביקורת המקרא, ואי אפשר למאמין באותנטיות כתבי הקודש כמקובל במסורת לקבל את דבריו, וביותר שרובם הם השערות שאינן מבוססות כלל.
- 3 מהם נציין את הרב י' יעקובסון הסוקר את המזמור בספרו נתיב בינה, ה, תל-אביב, 1978, עמ' 94 ואילך.
- 4 אף כי שלל ראבי"ע את רצונו של הגאון רב סעדיה "לקשור את כל המזמורים זה עם זה" וקבע כי "אין יכולת במפרש לקשור ככה" (פירוש ראבי"ע לתהלים, ג', א), אפשר שדבריו מכוונים לקשר בין מזמורים שתמיים, לא כן כשמדובר בחטיבת מזמורים שהכותרת מעידה על המשותף.
- 5 ואולי גם סיום החלק הראשון שם "בגאותו סלה" (מ"ו, ד) יש לה מקבילה "גאון יעקב... סלה" (מ"ז, ה).

כל העמים תקעו כף

אל מי מכוונת הקריאה "כל העמים"? לכאורה זו קריאה לעמים כולם. כך עולה ממדרש תהלים, כך גם נתפרש על-ידי ראשונים (ראב"ע, רד"ק, והמאירי) ואחרונים (ספורנו ומלבי"ם); אף כי מצינו במקרא עמים במשמע של שבטים,⁶ ואפשר היה לפרש "כל העמים" במשמעות 'כל השבטים'. הקריאה תהיה אז מכוונת לשבטי ישראל, פירוש שיעלה יפה עם ההמשך המזכיר "יִדְבַּר עַמִּים תַּחְתִּינוּ וְלְאֻמִּים תַּחַת רַגְלֵינוּ. יִבַּחַר לָנוּ אֵת נַחֲלַתְנוּ" (ד-ה). לדרך זו, אין קריאתם של בני קורח מופנית אלא כלפי פנים, ואולי בפסוק האחרון יש פריצה לכיוון האוניברסלי "נדיבי עמים נאספּוּ"⁷.

אבל יש לנו לילך אחר משמעות 'עמים' בשירתם של בני קורח. במזמור מ"ט הם קוראים: "שמעו זאת כל העמים האזינו כל ישבי הָאָדָם (מ"ט, ב). מן המקבילה "כל ישבי חלד" עולה בבירור ש"כל העמים" היינו כל עמי תבל.

תקעו כף

תקיעת כף היא מעשה המביע שמחה. כך על-פי התרגום הארמי: "כל עֲמֵיָא תקעו ידא **בחזוא**", ועל-פי רד"ק: "אומרים ישראל: כל העמים תקעו כף ושמחו עמנו". אם נהרות קרויים למחוא כף "נהרות ימחאו כף... לפני ה' כי בא לשפט הארץ" (צ"ח, ח-ט) ודאי שיש לקרוא לעמים להכות כף אל כף. ונתייחדה הכאת כף כביטוי שמחה בעת המלכת מלך. כזאת מצינו בעת שהמליכו את יואש בן אחזיה: "וימלכו אותו וימשֶׁחֶהוּ ויָכּוּ כָף ויאמרו יחי המלך" (מלכ"ב, י"א, יב).

מצינו אפוא מחיאת כף והכאת כף, ואילו כאן - תקיעת כף. ביטוי זה נמצא לנו כמה פעמים במשלי במשמע של כניסה לחובה של ערבות, כמו: "בני אם ערבת לרעך תקעת לור כפיך"⁸ (ו', א).

נראה שתקיעת כף זאת יש בה ביטוי סמלי: העֶרֶב תוקע כפו בכף רעהו וכאילו מתערב בו ועמו. כאומר: מה כָּפִי בכפו, אף כסף שנטל הוא הלוואה כאילו נטלתי אני, ואף עלי חובת הפרעון. אפשר שזה העומד ביסוד פירושו של רש"י: "תקעו כף התערבו יחד זה עם זה להריע לאלוהים". וקרוב לזה מצינו במלבי"ם: "כל העמים יתקעו כף זה לזה לעשות שלום ביניהם עד עולם, להשבית חרב ומלחמה". לרש"י - התערבו יחד כדי להריע.

6 ראה בברכה הנאמרת ליעקב "והיית לקהל עמים" (בראשית, כ"ח, ג; ובלשון דומה, שם, מ"ח, ד). כמו כן קריאתו של הנביא מיכיהו "שמעו עמים קְלֵם" (דבה"ב, י"ח, כז) נראית כמכוונת אל שבטי ישראל (או אולי שם אל עם ישראל ועם יהודה, שהרי הוא מדבר אל אחאב מלך ישראל והיושפט מלך יהודה ואל שריהם).

7 י קויפמן (תולדות האמונה הישראלית, ירושלים ותל-אביב, תשל"ב, כרך ב', עמ' 718) מבין שעמים שבכאן היינו הגויים "העמים נקראים להריע" לניצחונות עם ישראל, אבל "נדיבי עמים" שבפס' י אינם שרי הגויים אלא שרי שבטי ישראל, הם "עם אלהי אברהם". הצטמצמות כפולה זו - מקריאה לכל העמים להתייחסות אך לישראל, ובישראל לא לכולם אלא רק לשרים שבהם - אינה הולמת דרכם של מומרי תהלים, שהם הולכים מן המעטים אל הרבים מן העם האחד אל כלל העמים. טוב יותר היה להבין "עמים" שבתחילה במשמע שבטי ישראל ולראות ב"נדיבי עמים" שבסוף קריאה אל הנדיבים שבאומות העולם, להיאסף אף הם אל המריעים לה' מלך כל הארץ.

8 וכן: שם, י"ז, יח; כ"ב, כו. גם באיוב מצינו: "שימה נא עֶרְבֵנִי עִמָּךְ מִי הוּא לִידֵי יִתְקַעֲנִי" (י"ז, ג).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

למלבי"ם - זו פעולה העומדת בפני עצמה, ושתי קריאות הן: (א) תקעו כף; (ב) הריעו לאלהים⁹.

לדרך זו, תימצא לנו חתימת המזמור מעין הפתיחה; מה בפתיחה - התערבו התאחדו, אף בסיים: "נדיבי עמים נאספו", היאספות במשמע של התאחדות.¹⁰ אולם תקיעת כף נזכרת לראשונה במקרא בהקשר אחר ובמובן לכאורה אחר. התורה מספרת:

"וַיִּוֹתֵר יַעֲקֹב לְבָדּוֹ, וַיֵּאבֵק אִישׁ עִמּוֹ עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר, וַיֵּרָא כִּי לֹא יִכַּל לוֹ וַיִּגַע בַּכֶּף וַיִּרְכּוּ וַתִּקְעַ כֶּף יֶרֶךְ יַעֲקֹב בְּהֶאֱבָקוֹ עִמּוֹ"

(בראשית, ל"ב, כד-כה).

תקיעת כף זאת שתקע האיש (המלאך) את כף ירכו של יעקב¹¹ הייתה שיאו של המאבק ביניהם, והיא ביטאה גם את תסכולו של המלאך מאי-יכולתו לגבור על יעקב. היא שהביאה גם לשינוי שמו מיעקב לישראל לאמור: "כי שָׁרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אַנְשִׁים וְתוֹכַל" (שם, שם, כח).

מאבק זה - שיעקב הצליח לעמוד בו - הוא שחתם את פרשת מאבקו של עשו עם יעקב והוא שייצב את נחלת האבות בידי יעקב וזרעו. מאז, אולי, החלה ארץ ישראל להיקרא 'גאון יעקב'. והרי בקריאה "תקעו כף" יש גם הד ותזכורת לאותו אירוע בראשית, והיא הקדמה לְאָמֹר בהמשך המזמור "יִדְבַּר עַמִּים תַּחְתִּינוּ... יבחר לנו את נחלתנו את גאון יעקב".

לכאורה יש באזכור זה כיוון מנוגד להבנת "תקעו כף" במשמע של התאחדות והתערבות. אבל בעומקם ובתכליתם של דברים שתי המגמות נפגשות. שכן מה שנראה כהתנגשות וכתולדה של ריחוק, יש בו גם משמע של השקה והתקרבות. כך גם בחזות החיצונית המתוארת כ"ויאבֵק איש עמו" ורש"י פירש: "שהוא לשון ויתקשר... שכן דרך שניים שמתעצמים להפיל איש את רעהו שחובקו ואובקו בזרועותיו"¹². אותה חזות חיצונית מקבלת בסופו של המאבק משמעות פנימית נכונה. מה שהתחיל בחיבוק של מאבק נשאר חיבוק של התקשרות שביטוּהָ בקשת הברכה על-ידי יעקב והיענותו של המלאך לבקשה זאת.

9 וראה גם בפירושו של רש"י הירש, המבין תקיעת כף במשמע של התחייבות וכריתת ברית.

10 ראה בתוספות, ברכות, ג, ע"א, שחתימה מעין הפתיחה היא סימן לחביבותו של מזמור. התוספות - בעקבות הגמ' - נתכוונו למלים דומות בפתיחה ובחתימה, אבל ניתן להשליך הדברים גם לגבי תוכן דומה.

11 "ותקע כף ירך": אונקלוס: "זוע פתי ירכא"; רש"י: "לשון הסרה". הרי שזו פעולה הפכית: לא חיזוק וקירוב משורש תק"ע, אלא ערעור וריחוק משורש נק"ע. אבל אפשר לפרש אף כאן במשמע של הסרה. הבנה כזאת נראית כעולה מדברי מדרש תהלים כאן: "כל העמים תקעו כף - זהו שאמר הכתוב 'ברבות צדיקים ישמח עם ובמשול רשע יאנח עם' (משלי, כ"ט, ב) - כשהרשעים מושלים בעולם הכול נאנחין והכול מצירין ואין אדם הולך בקומה זקופת... קשה הוא לפני הקב"ה יום שמשלטי אדם על אדם לרעה. וכן הוא אומר; 'עת אשר שלט אדם באדם לרע לוי' (קהלת, ח' ט). וכן הוא אומר: 'תנה חזק ואמץ לה' כולם בדם שער קטב כולם מים כבירים שטפים הניח לארץ בְּדִי' (ישעיה, כ"ח, ב) - מהו ביד? יד בן אדם ששלטה על אדם כמוהו. לכך נאמר: כל העמים תקעו כף...". אם יד מבטאת שלטון אדם, הרי ניתן להבין 'תקעו כף' במשמע של הסירו זאת הכף השולטת ממקומה, ואחר-כך הריעו לאלהים בקול רינה. בחינת: 'סור מרע' ואחר-כך 'עשה טוב'. (אמנם מתוך המשך המדרש ניתן להבין שה' הוא המסיר ממשלת אדם ולפי זה יתפרש 'תקעו כף' כביטוי שמחה על הסרת ממשלת הרשע).

12 וראה רמב"ן שם שהוסיף: אביקה כמו חביקה; עיי"ש.

הריעו לאלהים בקול רנה

אפשר עוד לומר, שנקט כאן המשורר לשון תקיעה, כדי להקביל את פסי' א לפסי' ו. בשני פסוקים אלו אנו מוצאים תקיעה ותרועה בצלעות מקבילות: "כל העמים תקעו כף הריעו לאלהים בקול רנה" (א), ובפסי' ו: "עלה אלהים בתרועה, ה' בקול שופר". מסתבר, שהכוונה לקולו הפשוט של השופר, קול התקיעה.

הצירוף 'קול רינה' כבר נזכר קודם בשירתם של בני קורח. במזמור הראשון שבקובץ, מזמור מ"ב, נאמר:

"אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי, כי אעבר בַּסֶּךְ אֶדְדָּם עד בית אלהים בקול רְנָה ותודה המון חוגג" (ה).

קול רינה שם הם קולותיהם של המון עולי הרגל העולים אל המקדש בתהלוכה המונית ובפיהם שירי רינה ותודה. אפשר שלקול מעין זה קורא המשורר גם במזמורנו, אלא שלעומת המון ישראלי שם, הרי דבריו כאן המופנים אל כל העמים מכוונים כלפי חזון עתידי של עלייה כלל עולמית לירושלים.

אפשר שאף קריאה זאת היא שריחפה נגד עיני הנביא כשהוא חוזה לאחרית הימים: "ינכון היה הר בית ה' בראש ההרים... והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב..."

(ישעיה, ב', ב-ג).

על כל פנים יפה יהיה להזכיר בתחילת מזמורנו ביטוי שיש בו צליל של עלייה למקדש, שכן זה ישתלב במוטיב העלייה, החוזר כמה פעמים במזמורנו ("עליון" פס' ב; "עלה אלהים בתרועה" - ו, "מאד נעלה" - בחתימה).

כי ה' עליון נורא

'כ"י זה, אפשר לו להתפרש במשמע של 'באשר': מדוע קרויים הכול להריע לה? יען כי הוא עליון נורא וכו'. ואפשר לו להתפרש במשמע של 'אשר'. לדרך זו, פס' ג הוא תוכן דברי הרינה שישמיעו העמים. ומהו אותו תוכן? "ה' עליון נורא - מלך גדול על כל הארץ!" אפשר שמוזכרות כאן שתי בחינות. האחת - אלוהים ששמו הויה הוא עליון ונורא. והאחרת - היותו מלך גדול על כל הארץ. הראשונה מבטאת את הריחוק: הוא עליון הוא נורא; ואילו הבחינה השנייה מבטאת את הקרבה ואת היחס לעולמנו - "מלך גדול על כל הארץ".

יְדַבֵּר עַמִּים תַּחְתִּינוּ

שתי דרכים מוצעות על-ידי הקדמונים: האחת - 'יְדַבֵּר' לשון דְּבַר והריגה (התרגום הארמי ורש"י). לדעה זו ניתן להביא סיוע מן הכתוב: "ועתליה אם אחזיהו... ותקם וַתְּדַבֵּר

את כל זרע הממלכה לבית יהודה" (דבה"ב, כ"ב, י). 'תְּדַבֵּר' שם משמעו 'תכרית, תְּאָבֵד'¹³. אבל נראית יותר הדרך האחרת מיסודו של מנחם (שדבריו מובאים ברש"י): "ידבר - לשון הנהגה". בדרך זו החזיקו גם ראב"ע, רד"ק, ספורנו¹⁴ ועוד. ה' הוא מלך כל הארץ, וכמלך הוא המנהיג עמים תחתינו. יותר משהוא משליט אותנו עליהם הוא מנהיג אותם תחתינו. מסתבר שהם הזקוקים להנהגתם של ישראל "כי נודיעם ונורה אותם דרך האמת, כאומו: 'ואתם כהני ה' תִּקְרְאוּ (ישעיה, ס"א, ו)" (ספורנו). בדרך כלל, מלכות אנוש היא חִץ המסתיר מלכותו והנהגתו של הקב"ה.¹⁵ לא כן הדבר כשישראל מנהיגים את האומות. הנהגתם של ישראל, כָּל עצמה לא באה אלא לגלות ולפרסם שלטונו של ה'. אופייה של הנהגה והַדְבָרָה זאת עולה מתוך אֶזְכוּר אֶגְבֵי במדרש שהש"ר (על הפסוק "היושבת בגנים" [ח', טז]):

"רבי ירמיה בשם רבי חייא רבה: שני חברים שהיו עסוקים בדבר הלכה ונכבשים זה לזה בהלכה, עליהם הכתוב אומר: 'אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע' (מלאכי, ג', טז) - ואין דיבור אלא לשון נחת שנאמר: 'ידבר עמים תחתנו'".

לא ברדייה כוחנית מאיימת מדובר כאן, אלא בהנהגה של נחת ושכנוע, כדרך שיראי ה' נדברים איש אל רעהו.

יבחר לנו את נחלתנו

אפשר היה לראות באמור כאן עניין נוסף: (א) ידבר עמים תחתינו (ב) יבחר לנו את נחלתנו. אבל במדרש תהלים תלו חכמים שני הדברים זה בזה: "ידבר עמים תחתינו... אימתי? כשיבחר לנו את נחלתנו".

אין מדובר כאן אפוא על הדברת עמים ושליטה עליהם סתם, אלא רק בהקשר של בחירת הנחלה, של כיבוש הארץ והישיבה בה.

את גאון יעקב אשר אהב

אפשר וגאון יעקב הוא שם לנחלה. היא קרויה על שם יעקב. כדרך שמצינו בנבואת ישעיה: "אז תתענג על ה' והרכבתך על במותי [בְּמֹתֵי קָרִי] ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך" (נ"ח, יד). נחלת יעקב מיוחדת היא שהיא נחלה בלא מצרים:

"נחלת יעקב אביך - לא כאברהם שכתוב בו: 'קום התהלך בארץ לארכה וכו'" ולא כיצחק שכתוב בו: 'כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האלו', אלא כיעקב

13 במקבילה במלכ"ב, י"א, א: "ותקם ותאבד את כל זרע הממלכה".

14 מ' וייס (לעיל, הערה 2) מביא את דברי הספורנו וקובע: "אמנם פירושו של ספורנו למלה ידבר: ינהיג, אינו נכון כל עיקר" אבל באמת אין זה פירושו של הספורנו וכבר קדמוהו רוב הראשונים בזה. ואיני יודע מדוע אין פירושו זה נכון.

15 ראה מדרש תהלים (לעיל, הערה 11).

(שבת קיח, ע"ב).

אבל נחלה בלי מְצָרִים - אין לה גבולות ותחומים, ועשויה היא להתפשט עד בלי די. וכבר אין נכון לדבר על בחירה, שכן בחירה מתייחסת למקום תחום ומוגדר. מכאן נבוא אל פירושה של קדמונים: גאון יעקב - בית המקדש (התרגום הארמי, רד"ק, המאירי ועוד). בית-המקדש הוא **גאון יעקב**; שם המקביל לזה שמצינו לו במגילת איכה **"תפארת ישראל"** (ב', א). אל המקום שהוא גאון יעקב עולים - "וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו" (דברים, י"ז, ח) ואף בחזון העתידי מדובר על עמים רבים ההולכים "ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב" (ישעיה ב', ג). לפירוש זה, ה' יבחר לנו את נחלתנו (ארץ ישראל) ואת גאון יעקב (בית המקדש)¹⁶. נושאו של הביטוי 'אשר אָהַב' הוא ה' הנזכר לעיל בפס' ג, והוא שאוהב את גאון יעקב¹⁷. וכך מצינו בכתוב אחר (שאף הוא ממוזמרי בני קורח) "אָהַב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב" (תהלים, פ"ז, ב). גאון יעקב זה תחום אף יותר מאשר ארץ ישראל, ולו חיל וחומה, ובכל זאת הוא היותר פרוז, ולגביו נאמנת ההגדרה של נחלה ללא מצרים; שכן לכל באי תבל עשויה להיות זיקה אל הבית הזה. כך ביקש שלמה בחנוכת הבית: "וגם אל הנכרי אשר לא מעמד ישראל הוא ובא מארץ רחוקה למען שמך... ובא והתפלל אל הבית הזה... למען ידעון כל עמי הארץ ליראה אתך כעמדך ישראל..." (מלכ"א, ח', מא-מג). וישעיה חזה: "כי ביתי בית תְּפִלָּה וְקָרָא לְכָל הָעַמִּים" (נ"ו, ז)¹⁸.

שיר מזמור עם כיבוש הארץ

מצינו במקרא שירי הלל על הצלה וניצחון - שירי ציבור כשירת הים ושירת דבורה, ושיר של יחיד: שירתו של דוד ביום הציל ה' אותו מיד כל אויביו (תהלים, י"ח; שמו"ב, כ"ב). מפליאה מאוד העובדה שאין שירה גדולה על התשועות והניצחונות שבכיבוש הארץ¹⁹, ולמצער - הכיבוש הראשון, כיבוש יריחו. מסתבר שהייתה שירה, ואף שירות אחדות, שחלקן נשתמר בכתובים וזכרם בא בכמה מקומות בדברי הנביאים. נראים

16 דירוג זה מצינו כמה פעמים, משה תחנן: "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן, ההר הטוב הזה והלבנון" (דברים, ג', כה). "והלבנון" נתפרש על-ידי חז"ל כמכוון לבית המקדש.

17 כך במאירי ועוד, אבל ניתן היה גם להבין "אשר אהב" - את יעקב. כך מצינו בנבואת מלאכי "ואהב את יעקב" (א', ב), ושם בהמשך "ויאת עשו שנאתי ואשים את הריו שממה ואת נחלתו לתנות מדבר". את שה' שנה הוא שם נחלתו לתנות מדבר, ואת שאהב הוא בוחר לו את נחלתו.

18 יושה לב: ההבטחה ליעקב ניתנה לו כשנפגע במקום, הוא המקום שיעקב ידע לקרוא לו "בית אלהים" (בראשית, כ"ו, יז). ושם נאמר לו: "והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה, ונברכו בך כל משפחת האדמה וזרעך" (שם, שם, יד). "ונברכו" נתפרש על-ידי הרשב"ם במובן של הברכה - "לשון מברך ומרכיב, כלומר יתערבו במשפחתך כל משפחות האדמה". הרי לנו שבמקום בו נתברך יעקב בנחלה בלא מְצָרִים בו במקום נתברך בקשר עם משפחות האדמה. קשר זה אמור להתמשש בבית המקדש, הוא "גאון יעקב", הוא "בית אלהי יעקב".

19 אם לא שנראה בדברי יהושע "שמש בגבעון דום...", קטע משיר ארוך שהושר על הניצחון, שיר שאר חלקיו לא שובצו בספר יהושע ונמסרו על-פה או באו בספר מלחמות ה'. עסקנו בשאלה זו במאמר אחר שעמנו בכתובים, ואכ"מ.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הדברים שמזמורנו זה הוא שיר הלל שנאמר עם כיבוש הארץ, אם לקראתו אם בעיצומו ואם בסופו.

אמנם מרבית פרשנינו ראו במזמור זה דברים המתייחסים לימים יבואו, לימות המשיח (ראב"ע, רד"ק, מאירי, ספורנו, מלבי"ם²⁰); אבל אין בכך כדי לסתור. אפשר להם לדברים שנאמרו בשעתם עם כיבוש הארץ להתאים גם לכיבוש העתידי. הדבר נכון כאן במיוחד משום שהקריאות והתקוות להכרה של כל העמים במלכות ה' ולהיאספות כל נדיבי עמים להמלכת ה' טרם נענו, והן דחיות לאחרית הימים.

עלה אלהים בתרועה

מעתה יתפרשו לנו פסוקים ד-ה כפשוטם²¹. כך גם הכתוב "עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר", שאפשר והוא מתייחס לכיבוש יריחו שנפלה עם קול השופר ועם תרועת העם: "וירע העם ויתקעו בשופרות. ויהי כשמע העם את קול השופר ויריעו העם תרועה גדולה ותפל החומה תחתיה" (יהושע, ו', כ). החומה שנפלה בתרועת העם ובקול שופר היא החומה הסוגרת בעד אנשי העיר ומבטאת את סגירותם בתוך תרבותם ותועבותיהם. עם נפול החומה, מבקשים המשוררים "עלה אלהים", שכן כל עצמה של הנחלה, אף כל עצמו של הכיבוש, לא באו אלא לייקר שמו של הקב"ה, להודיע כי הוא הוא מלך גדול על כל הארץ.

וזה מִסָּר חשוב כלפי פנים וקריאה גדולה כלפי חוץ. כלפי פנים: לידע כי לא כוחם ועוצם ידם של הכובשים עשה להם את החיל הזה; וכלפי חוץ: להודיע כי מִלֶּךְ אלהים על גויים כי רק לו יאתה מלוכה. זו הכרה המוליכה לתיקון עולם במלכות שדי. וכך מצינו עם חתימתה של שירת גאולים הראשונה:

"נמגו כל ישבי כנען..."

עד יעבר עמך ה' עד יעבר עם זו קנית. תבאמו ותטעמו בהר נחלתך מכוון לשבתך פעלת ה' מקדש ה' כוננו ידיך.
ה' ימלך לעלם ועד"

(שמות, ט"ו, טו-יח)

נטיעתם של ישראל בהר הנחלה בא ליתן להם בְּמָה להשמיע מעליה את הקריאה: "ה' ימלך לעלם ועד!"

השערה זו על זמנו של המזמור נפגשת במסורת המספרת כי בעת שכבש יהושע את יריחו התקין את תפילת 'עלינו לשבח'²². והרי כל עצמה של תפילת 'עלינו' היא מתן שבח

20 יש שחיפשו אירועים מסוימים בתקופת המלוכה כרקע למזמור, ראה בראב"ע הצעה שנדחתה על ידו, וראה בביאורי. חדשים במאה הי"ט מן האסכולה ההיסטורית העלו הצעות אחדות. וולחאוון (בהערות לתרגומו האנגלי) ביקש למצוא במזמור אִזְכּוֹר של כיבוש הארץ (מובא במאמרו של זליגמן, לעיל, הערה 2).

21 כמו: "ולאָמַים תחת רגלינו" לא בלבד מליצה, אלא מעשה סמלי ממש. ראה יהושע, י', כד: "ויקרא יהושע אל כל איש ישראל ויאמר אל קציני אנשי המלחמה... קרבו שימו את רגליכם על צוארי המלכים האלה".

22 "ואחר כל התפילות אומר עלינו לשבח... ושמעתי שיהושע תיקנו בשעה שכבש יריחו" - כל-בו, סימן טו.

ליוצר בראשית על שלא עשנו כגויי הארצות, אבל מייד בהמשך שם תקווה ותוחלת לתיקון עולם במלכות שדי, שבה יכירו הכול כוח מלכותו.²³

ה' בקול שופר

לדרך שהוצעה קודם אין תרועה אלא תרועת העם, אולם על-פי העולה מן הצלע המקבילה מסתבר כי תרועה אף היא מקולות השופר, והרי כאן מקבילה: "עלה אלהים בתרועה // ה' בקול שופר". שני קולות הם, ומוכרים הם לכל שומעי קול שופר ומאזיני תרועה: קול שופר הוא הקרוי תקיעה, קול פשוט, ישר, ארוך. ואילו התרועה היא קול שבור, מרוסק, מקוטע ורועע.

אלהים - שם מידת הדין הגבורה. זו עולה בפיתולי התרועה וקולות השבר שבעולם, "כשהקב"ה מתנקם ברשעים שמו מתגדל ומתקדש" (רש"י, שמות, י"ד, ד, בעקבות המכילתא). ואילו שם הויה מבטא את המידה המהווה הבוראת והמחדשת ברחמים. זו עולה בקול אחד פשוט וישר.²⁴ ואולי אף זה מכלל אמירתם של בני קורח: בין כך ובין כך מלכותו של ה' בכול מְשָׁלָה. מה טוב להמליכו בקול ישר ופשוט בלא פיתולים ועקמומיות; שאם לא בַּיְשָׁרוֹת - הרי מלך ימלוך בתרועה ובשבר.

זמרו אלהים זמרו

כאן ישנה פנייה נוספת. מסתבר כי זו מופנית לאותה כתובת שבפנייה הראשונה בפס' ב: "כל העמים". אבל אפשר שהפנייה כאן מכוונת אל אותם שנזכרו בפסוקים ד-ה, (תחתינו, רגלינו, לנו, נחלתנו) היינו: קריאה אל בני ישראל. אם נבין כך כי אז תתגלה הקבלה מעניינת.

כל העמים קרויים להריע על כי ה' מְלַךְ גדול על כל הארץ וגם על כי ידבר עמים תחתינו ועל כי יבחר לנו את נחלתנו.²⁵ ואילו אנו קרואים לזמר לא על כי בחר לנו את נחלתנו, אלא על כי הוא מְלַךְ כל הארץ והוא מְלַךְ על גויים. בהסתכלותם הראוייה של הגויים חשוב להדגיש ולא לטשטש את הייחוד הלאומי של עם ישראל בתוך עולם האמונה הכללי, ואילו בהסתכלות הישראלית חשוב להבליט דווקא את הממד האוניברסלי של האלוהות. לדרך זו פותח פסוקנו בקטע חדש, ובו כבקודמו קריאה והנמקה. כל זה לפי המובן הפשוט של המלה 'זמרו'. אבל אפשר שחבוייה כאן הוראה נוספת:

23 תוחלת זו לוותה גם במעשים ממשיים. מסתבר שתוחלת זו היא העומדת ביסוד המצווה לכתוב את מצוות התורה באר היטב (בשבעים לשון) על-גבי אבני המזבח ולקובען בהר עיבל ובגלגל (משנה, סוטה, ז', ה; וראה גמי שם, לה, ע"ב לו, ע"א).

24 מתח שבין דין לרחמים, בין שם אלהים לשם הויה, עולה מכמה מדרשים לראש-השנה המיוסדים על פסוקנו, כמו: "יהודה בר נחמני בשם ריש לקיש פתח: 'עלה... בשעה שהקב"ה עולה ויושב על כיסא הדין בדין הוא עולה, דכתיב: 'עלה אלהים בתרועה'. ובשעה שישראל נוטלין שופר ותוקעין, הקב"ה עומד מכיסא דין ויושב על כיסא הרחמים, דכתיב: 'ה' בקול שופר'. מתמלא עליהם רחמים ומרחם עליהם" (פסיקתא דרב כהנא, פסיקא כג [לראש השנה], מהדורת מנדלבוים, עמ' 733-633)

25 הרי זה מעין האמור במזמור קי"ז "הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האַמִּים, כי גבר עלינו חסדו".

'זמרו' = 'הכריתו', לשון זמירה. למצוות כיבוש הארץ נתלוותה הוראה חמורה להסיר ולהכרית ולאבד כל זכר לעבודה-זרה, אביזריה ועובדיה.

"אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ... אַבְד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם הגוים אשר אם אַתֶּם ירשים אתם את אלהיהם... ונתצתם את מזבחתם ושברתם את מצבתם ואשריהם תשרפון באש ופסילי אלהיהם תגדעון ואבדתם את שמם..."

(דברים, י"ב, א-ג).

למצווה זו, אולי, מכוונת קריאת המשורר כאן. לאחר שקבע "עלה אלהים בתרועה", קביעה המתייחסת (לפי אחת הדרכים שהותוו לעיל) לעצם כיבוש הארץ, באה עתה הקריאה לזמור זמיר עריצים וגידולי פרא של עבודה-זרה. לפי זה ניתן אולי להסביר השמטת ל' הקניין מהמלה אלהים. שכן רישא של הכתוב לא בהכרח מקבילה לסיפא 'זמרו למלכנו זמרו'.²⁶ אפשר שאלהים שברישא במשמע של אלהי העמים, של אלילים. "זמרו אלהים" היינו: הכריתו אלהים אחרים. אבל הכרתה זאת צריך להיזהר בה. שאם אין עמה כוונה לשמה כי אז אפשר לה להיות פעולת השחתה שיש לה השפעות שליליות בנפשו של המשחית. מכאן ההדגשה זמרו למלכנו; זו הזמירה צריכה להיות לשם שמיים, לשם האמונה הצרופה והטהורה.²⁷

כי מלך כל הארץ

אם לדרך הרגילה באה כאן הנמקה שלאחר הקריאה: זמרו, יען כי הוא מלך כל הארץ, הרי לפי הדרך השנייה שהוצעה, זו הטעמה כלפי פנים: אף שהודגש קודם "מלכנו", הרי התכלית היא להודיע כי אלהים הוא מלך כל הארץ.²⁸

זמרו משכיל

'משכיל' זה נתפרש או כמבטא את איכות הזמרה: "שִׁבְחוּ קְדָמוּי בְשָׁכְלָא טבא" (התרגום הארמי) או כמבטא את איכותם של המזמרים - "כל משכיל, בין בישראל בין באוה"ע, יזמרו לאל יתברך" (רד"ק).²⁹ לפי זה אפשר יהיה להבחין בין שתי תרועות של שתי אוכלוסיות - "אעפ"י שלכל העמים ציווה לזמר, כמ"ש 'כל העמים תקעו כף' - בין

26 וזו ההבנה הפשוטה, וכך תרגמו-פירשו השבעים: 'זמרו לאלהים'.

27 והשווה לדברי הרמב"ם "ומאחר שייכנס בקשרי המלחמה ישען על מקווה ישראל ומושיעו בעת צרה, וידע שעל ייחוד השם הוא עושה מלחמה" (הלי מלכנו, ז', טו).

28 במסכת ראש השנה (לב, ע"ב) בהקשר לפסוקי מלכויות הראויים להיות משובצים בתפילת מלכויות שבמוסף ראש השנה, התווכחו אמוראים לגבי פסוקינו: "זמרו אלהים זמרו זמרו למלכנו זמרו, כי מלך כל הארץ אלהים, שתיים - דברי ר' יוסי, רבי יהודה אומר: אחת". כלומר לדעת רבי יהודה אין להביא בחשבון אלא רק את "מלך כל הארץ" ולא את "זמרו למלכנו". מבהיר רש"י: "זמרו למלכנו" לא קא חשיב רבי יהודה, דלא אמליכתיא אלא על אומה אחת". היותו מלכנו אין זו הבעת מלכות שלמה אלא: מלך כל הארץ.

29 הצעות אחרות ראה בפירוש 'דעת מקרא': או סוג של זמר או סימן מוסיקאלי.

משכילים בין שאינם משכילים - תקיעת הכף ונשיאת הקול ברינה היא שווה לכל אדם, אבל לחבר שיר וזמרה אינו אלא למשכילים" (רד"ק). להבנתו, הקריאה הראשונה מופנית אל כלל המין האנושי ואילו השנייה - "זמרו משכיל" - מכוונת אל המשכילים שבהם. לדרך זו תובן ההגבלה שבסיום המזמור - רק "נדיבי עמים" נאספו, לעומת "כל העמים" שבתחילת המזמור. ואולי אף תִּכְנֶיֶן השונים של הקריאות יתבארו בדרך הבחנה זו. כל העמים - בין משכילים בין שאינם משכילים - עשויים להתרשם מן הכוח והעצמה, מן העובדה ש"ידבר עמים תחתינו" וכי. לעומת זאת בזמרתם של המשכילים נעדר מוטיב העצמה והכוח. גם בלא הפגנות כוח הם למדים ומלמדים כי ה' הוא מלך כל הארץ וכי הוא מְלַךְ על גוים.

אלהים ישב על כסא קדשו

אפשר שבכך יתבאר גם ההפרש הגדול בין שתי ההתבטאויות. "עלה אלהים" לעומת "אלהים ישב". עלייה היא ביטוי למצב דינמי משתנה, לעומת ישיבה המבטאת מצב קיים סטטי. התפיסה הכללית הפשוטה יותר רואה ומתרשמת מן התסיסה, מן הזרימה, מן הדינמיות. היא רואה מעלות ואולי גם צופה מורדות; היא רואה כי יש 'עלי' כמו-גם 'תחת'; אלהים עלה והוא מדביר עמים תחתינו ולאומים תחת רגלינו. ואילו המשכיל רואה כי הנה אלהים ישב. לעיניו תמונת מנוחה קבועה ורגועה. אולי אף זה הפער שבין התרועה לקול השופר, בין קולות השברים לקול התקיעה.

נדיבי עמים

הפנייה אל הנבחרים המשכילים מזכירה פנייה שמצאנוה במזמור ב', מזמור הקרוב אל מזמורנו בכמה מרעיונותיו וקריאותיו. שם יש, ללא ספק, פנייה אל אומות העולם. אף שם מספר עם ישראל (או המלך המשיח) כי ניתן לו כוח למשול על עמים - "שאל ממני ואתנה גוים נחלתך ואחזתך אפסי ארץ, תִּרְעַם בשבט ברזל ככלי יוצר תנפצם" (ח-ט). אבל העם אינו מבקש לממש יכולת זאת, הוא פונה אל הנבחרים להשכיל ולעבוד את ה': "ועתה מלכים השכילו הִקְסְרוּ שְׁפְטֵי ארץ, עבדו את ה' ביראה" (י-יא). אל אותם משכילים פונים עתה בני קורח וקוראים להם לזמור³⁰. הם, מסתבר, נדיבי עמים שעליהם מספר הפסוק החותם, נדיבי עמים הם שקלטו את הקריאה והם נאספו. הם קרויים עם אלהי אברהם. שכן אברהם, הראשון שנאסף ובא לקרוא בשם ה' בארץ הנבחרת, אף הוא קרוי נדיב, שהרי נדבה אותו רוחו להכיר את בוראו³¹. מעתה, משיג לאלהים "מגיני ארץ" - היינו: מלכי ארץ (ראב"ע; רד"ק; מאירי) - הרי הוא מאוד נעלה.

30 והרי זו מעלה גבוהה יותר. שם נדרשו המלכים להשכיל ולעבוד ביראה, כאן - לזמר, משמע לעבוד בשמחה.

31 ראה סוכה, מט, ע"ב: "מה יפו פעמך בנעלים בת נדיב" (שיה"ש, ז, ב) - מה יפו פעמותיהן של ישראל בשעה שעולין לרגל. בת נדיב - בתו של אברהם אבינו שנקרא נדיב, שנאמר: 'נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם' - אלהי אברהם ולא אלהי יצחק ויעקב! אלא אלהי אברהם שהיה תחילה לגרים" ופרש"י: 'נדיב - שנדבו לבו להכיר את בוראו. תחילה לגרים - בנדבת לבו להתגיר'.

מאד נעלה

בתחילת המזמור שמענו "כי ה' עליון נורא" (ג); באמצעיתו - כי "עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר" (ו); ובסופו כי הוא "מאד נעלה".

מחד הרי הוא מוצב כאילו בנקודה היותר עליונה, הוא עליון נורא, ואין כבר מעלה גבוהה יותר. מאידך הקביעה "עלה אלהים" מלמדת לכאורה כי יש מקום למעלות נוספות. וכיצד עלה? בתרועה ובקול שופר, אלו הם מעשים שבני אדם עושים ופועלים. ללא ספק מתייחסים הדברים להכרה של בני אדם. בתודעתם עשוי אלהים להתעלות כשהם תוקעים ומריעים לפניו.

ובחתימה: "מאד נעלה". אפשר וכאן סינתזה של שני הביטויים הקודמים 'עליון' ו'עלה'. עתה הוא עליון, כשבעליוניות זאת יש גם מפועלם של המריעים והתוקעים: הוא נעלה על ידם.

מזמור של בני קורח

אפשר ויש בזה המזמור של בני קורח הַד לאותה אידיאה שנישאה על-ידי אביהם זקנם במדבר. הוא אמר: "כי כל העדה כָּל־קדָּשִׁים וּבְתוֹכָם ה' (במדבר, ט"ז, ג). הרי דבר גדול דיבר קורח, אלא שעינו הטעתו. את שהוא חזון לעתיד רחוק ביקש הוא כבר לקבוע בתקופת ההכשרה במדבר. ועדיין לא איכשר דרא. עדיין מעלות יש ומדרגות, וכהונה מדרגה לעצמה ומלכות מדרגה לעצמה. אכן לעתיד תהיה עדנה לאותה אידיאה והכול יהיו קרואים להיאסף, וכל העדה אכן תהיה קדושה ובתוכם ה'. ומה יפה שקריאה זאת מפיהם של בני קורח היא יוצאת, שהם נושאים בלבם רעיון נשגב זה ומייחלים להגשמתו.

ועם כל זאת, גם בעת יאספו כל העמים שכם אחד לעבוד את ה' לא יתבטל ייחודו של העם הנבחר, ולו רק ולו הנחלה הנבחרת. "יִדְבַּר עַמִּים תַּחְתִּינוּ... יבחר לנו את נחלתנו..." והלוא אף בחזון אחרית הימים מדובר על עמים המבקשים לעלות אל בית אלהי יעקב וכהני ה' יהיו בית יעקב כולו, הם: "ממלכת כהנים"³².

32 וזה שלא כמ' וייס (לעיל, הערה 2), שבהתלהבותו ביקש לקבוע כי ב"אחרית הימים ישראל בתור העם הנבחר זכה להיות בתפקידו המיוחד הזה מיותר... ולא יהיה כל הבדל בין ישראל ובין שאר העמים..." (עמ' 19). אבל הכתובים מעניין אחרית הימים וכתובים נוספים מוכיחים כי לא כן הדבר.